

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIV

У р е д њ и в а ч к и о д б о р :

*др Тајјана Бајић-Симић, др Даринка Горићан-Прежк, др Прена Грицкај, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайић, Блазје Конески, др Тине Лојфар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Мићар Пешкић, др Живојин
Спанојчић, др Драго Ђујић*

Г л а в н и у р е д н и к :
МИЛКА ИВИЋ

Б Е О Г Р А Д
1 9 8 8

MILOŠ KOVAČEVIĆ
(Sarajevo)

O SLOŽENOJ REČENICI S UZROČNOM RELATIVNOM KLAUZOM

1.0. Može li se uzrok obilježiti relativnom rečenicom, i ako može, kad, kako i zašto se obilježava baš njom — osnovna su pitanja na koja ćemo pokušati potražiti odgovor u ovom radu.

1.1. Odgovor na prvo pitanje — čija je potvrdnost nužan uslov pristupa razmatranju ostalih — zapravo zahtijeva razrješenje dileme o (in)kompatibilnosti relativnosti i uzročnosti, odnosno strukturno-funkcionalnog i semantičkog tipa rečenice uopšte. Zaključak o inkompatibilnosti se nameće gotovo sam po sebi ako se za osnov uzme gramatička literatura, gdje se zavisnosložene rečenice s uzročnom klauzom uvijek podvođe samo pod adverbijalne.

Ali da adverbijalnost i uzročnost nisu ni u odnosu interdependencije ni u odnosu determinacije¹, lako se uvjeriti dosljednom primjenom kriterija funkcionalne (pozicione) ekvivalentnosti zavisne uzročne klauze s uzročnim konstituentima proste rečenice. Jer, kao što u prostoj rečenici uzročni konstituent ne mora biti adverbijalna odredba (mada je to najčešće) nego može biti i atribut (najčešće nekongruentni)², tako i na nivou zavisnosložene rečenice uzročna klauza — ako je već ekvivalent tog konstituenta — osim adverbijalne može imati i adjektivnu funkciju (up. npr.: naša radost *zbog pobjede*: naša radost (*koja je nastala zato*) *što smo pobijedili*). Već se po tome vidi da funkcionalni kriterij ne može biti predodređivač niti zapreka semantičke vrijednosti zavisne uzročne klauze, i ne samo nje.

1.2. A uzročnost se „nesporno“ uzročnih zavisnih klauza u serbokroatističkoj literaturi i šire određuje na dva načina: a) preko uzročne semantike njihovih veznika (taj je kriterij često moguće primijeniti jer je najveći broj veznika uzročne zavisne klauze uzročno jednoznačan) i b) na osnovu uzročno-posljedičnog smisaonog odnosa sadržaja klauza u zavisnosloženoj rečenici tamo gdje je veznik polisemantičan ili samo funkcionalan (npr. veznici *što* i *da* u uzročnoj klauzi) i tamo gdje je zavisna klauza jukstaponirana osnovnoj.

¹ U značenju koje ti termini imaju kod L. Hjelmsleva, *Prolegomena teoriji jezika*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1980, str. 32 i 40.

² V. u: M. Kovačević, *Semantički tipovi nekongruentnih atributa srpskohrvatskog jezika*, Jugoslovenski seminar za strane slaviste XXXVII, Novi Sad, 1986 (u štampi).

Postojanje ove druge (b) skupine pokazuje da uzročnost zavisnih klauza nije uvijek prepoznatljiva na osnovu vezničkih sredstava pošto ona mogu biti i uzročno neobilježena pa i neeksplicirana (juktaponirana uzročna klauza). Iz svega toga slijedi zaključak da zavisna klauza može biti uzročna a da pri tom ni svojom funkcionalnom pripadnošću ni semantičkom vrijednošću svoje vezivne riječi ne bude uzročno „predodređena” — što nas već približava potvrdnom odgovoru o mogućnosti izražavanja uzroka i relativnom rečenicom.

1.3. Relativna bi rečenica, naime isključivala uzročnost samo onda ako bi bila i strukturno i semantički koherentna kategorija određena neuzročnom suštinom. A ona to, posebno na semantičkom planu, nije. Na strukturnom planu zbog supstitutivnog karaktera vezivnog elementa (relativnih zamjenica i odnosno-upitnih priloga) zavisnosložena relativna rečenica ima „neraščlanjenu”³ i po pravilu dvočlanu zatvorenu strukturu, a osnovna joj je specifičnost dvofunkcionalnost vezivne riječi: i funkcija veznika i funkcija člana zavisne klauze, što je takođe posljedica njene supstitutivne vrijednosti.

A na različitosti supstitutivne vrijednosti vezivne riječi temelji se i semantička potklasifikacija relativnih rečenica. Ukoliko se, naime, vezivna riječ i supstantivni antecedent (dalje: antecedent) podudaraju u semantičkom opsegu, tj. ako vezivna riječ zahvata cio semantički opseg antecedenta, zavisna relativna klauza je apozitivna; ako se pak vezivna riječ i antecedent ne podudaraju u semantičkom opsegu nego vezivna riječ zahvata samo dio semantičkog opsega antecedenta, relativna klauza je atributska. Danas se i u našoj sintaksičkoj literaturi namjesto navedenih češće upotrebljavaju termini nerestriktivna (za apozitivnu) i restriktivna (za atributsku) relativna rečenica, odnosno klauza. Tako bi se — uzmemo li za primjer vezivnu riječ *koji* kao najfrekventniju a antecedent obilježimo sa N — taj odnos supstituenta i antecedenta kod nerestriktivnih (apozitivnih) relativnih rečenica mogao predstaviti kao *koji* = N, a kod restriktivnih (atributskih) kao *koji* = neki od N⁴.

Restriktivne i nerestriktivne relativne klauze semantički su, dakle, jasno razgraničene. Restriktivna je definisana svojom suštinom (proisteklom iz djelomične supstitucije antecedenta vezivnom riječju): zadatak joj je da identifikuje i individualizuje pojam u antecedentu; ona je i sintaksički i semantički podređena antecedentu tako da su kod nje „sintaksa i semantika kongruentne”⁵.

Nerestriktivna relativna rečenica, odn. zavisna klauza u njoj, definisana je samo negativnim identitetom prema restriktivnoj, ali ostaje otvoreno pitanje da li ona uopšte ima neku semantičku invarijantu nužnu za pozitivno definisanje na semantičkom planu. Vjerovatno nema, jer „ako ispitujemo kako se nerestriktivne atributne rečenice ponašaju u komunikativnom pogledu, to ćemo vidjeti da one imaju funkciju samostalnih iskaza”⁶. One se, kako to

³ O strukturnoj „raščlanjenosti” i „neraščlanjenosti” složene rečenice v. npr.: V. A. Belošapkova, *Sovremennyj russkij jazyk. Sintaksis*, Visšaja škola, Moskva, 1977, 219—234.

⁴ Up. I. Klajn, *O zamenicama i pojmu zamenjivanja*, Anali Filološkog fakulteta 12, Beograd, 1976, 559—560.

⁵ H. K. Mikkelsen, *Sintaksička zavisnost (hipotaksa) u odnosu prema semantičkoj zavisnosti*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 15/1, MSC, Beograd, 1986, 52.

⁶ H. K. Mikkelsen, *nav. djelo* str. 54.

kaže Lj. Mihailović, citiran kod Pranjkovića⁷, sastoje „od dviju tvrdnja koje se mogu na više načina kombinirati”. Kod nerestriktivnih rečenica su tako sintaksička i semantička strana inkongruentne: nerestriktivna klauza je „sporedna samo sintaksički, a u semantičkom pogledu vrši funkciju samostalne predikacije”⁸. Njena se semantika, dakle, ne iscrpljuje niti predodređuje vezom antecedenta i supstituenta (vezivne riječi), tako da takva veza ne mora biti preprekom uzročnosti zavisne klauze. Uzročnost relativne nerestriktivne klauze nije posljedica sintaksičkog odnosa antecedenta i supstituenta, nego se ona ostvaruje prevladavanjem tog odnosa, temeljeći se na semantičkom uzročno-posljedičnom odnosu sadržaja dviju klauza („dviju tvrdnja”) što čini nerestriktivnu relativnu zavisnosloženu rečenicu. Zato i smatramo da uzročne treba tražiti samo među nerestriktivnim relativnim rečenicama.

1.4. Jer, ako se u pojedinim primjerima restriktivne relativne rečenice pokatkad može uočiti i uzročno-posljedična veza sadržaja osnovne i zavisne klauze, uzročna je vrijednost zavisne klauze uvijek tu podređena njenoj restriktivnoj ulozi, tako da je kauzalnost samo logička implikacija proistekla iz činjenice da je sadržaj klauze poslužio i kao osnov restrikcije antecedenta i kao „razlog” radnje predikata, kao u primjeru:

- (1) Igrači koji ne učestvuju na domaćem prvenstvu neće ubuduće moći da igraju na međunarodnim turnirima (Oslobođenje, 13745, 24. 9. 1986, str. 10)

u kojem je sadržaj relativne klauze osnov restrikcije antecedenta *igrači* i uzrok („razlog”) sadržaja predikata *neće moći da igraju*. Ali te dvije semantičke vrijednosti nisu ravnopravne: osnova je komunikativna uloga klauze restriktivnost, dok je uzročna vrijednost tek implikacija, ali implikacije čije bi ekspliciranje bilo i komunikativno redundantno, a i u suprotnosti sa stilskim zakonima i sa zakonima jezičke ekonomije, kao npr.:

- (1a) Igrači koji ne učestvuju na domaćem prvenstvu neće ubuduće moći da igraju na međunarodnim turnirima zato što nisu učestvovali na domaćem prvenstvu.

Implicitno prisutna uzročnost, nemogućnost njenog ekspliciranja i nemogućnost obrnutog „semantičkog komprimiranja” (tj. da se eksplicira uzročno a da restriktivno značenje postane implicitno) pokazuju da je u ovim rečenicama uzročnost uvijek i komunikativno podređena ekspliciranoj restriktivnosti; isto kao i kod onog restriktivnog atributa što i „na predikat . . . može utjecati, jer mu može značiti uzrok, uvjet itd., ali se ne pridijeva imenici zato, nego joj pripada bez obzira na predikat, npr. U visoku kulu udario je grom (= jer je visoka)”⁹.

⁷ I. Pranjković, *Zavisne rečenice u hrvatskom ili srpskom jeziku — klasifikacijske nedoumice*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 15/1, MŠC, Beograd, 1986, 62.

⁸ H. K. Mikkelsen, *nav. djelo*, str. 52.

⁹ A. Musić, *Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku*, Rad JAZU 240, Zagreb, 1932, str. 128.

I u restriktivnog atributa i u restriktivne klauze, i kad je „prisutna”, uzročnost je uvijek „sintaksički komprimirana” kategorija, za njenu se identifikaciju teško (ako ikako) mogu iznaći bilo kakvi lingvistički kriteriji — tako da se ni o restriktivnom atributu ni o restriktivnoj relativnoj klauzi ne može govoriti kao o uzročnim sintaksičkim jedinicama.

1.5. Nas interesuju, međutim, relativne klauze čija je primarna semantika uzročnost, a one očito mogu biti samo nerestriktivne. I to ne nerestriktivne rečenice sa bilo kojim od vezivnih elemenata, nego samo one koje su uvedene relativnom zamjenicom *koji* pošto je ona semantički neobilježena, pa ne predodređuje semantičku vrijednost nerestriktivne klauze (što nije slučaj s ostalim vezivnim riječima ove klauze: *čiji* daje klauzi posesivno značenje; *gdje* mjesno, *kad* vremensko itd.).

2.0. A upravo su za relativnu zamjenicu *koji* vezana dosadašnja, istina veoma rijetka, zapažanja o mogućnostima izražavanja uzročnog značenja relativnom rečenicom. Tako se u Rječniku JAZU (s. v. *koji* 2. c. b.) čak konstatuje da *koji* može imati i uzročno značenje, što se potvrđuje primjerom „. . . već je meni s moje majke zima *koja* me je za nedraga dala” u kojem je moguća supstitucija *koji* s *jer* („jer me je za nedraga dala”) bez promjene značenja zavisne klauze.

Irena Grickat će, međutim, komentarišući navedeni primjer i njegovo tumačenje u Rječniku JAZU, odreći relativnoj klauzi status uzročne jezičke jedinice: „Uzročnost navedenog primjera samo je jedna logička implikacija (majka koja je dala za nedraga odista je prouzrokovala nelagodan osjećaj „zime”), ali to nije ni u kom slučaju leksička činjenica, ni sintagmatska, ni sintaksička”¹⁰.

Izvan ta dva oprečna mišljenja temeljena na jednom jedinom primjeru, o uzročnosti je relativne rečenice nešto više govoreno u primarno stilističkim radovima P. Guberine¹¹ i A. Prosolija¹². Oba će autora relativnu uzročnu klauzu dovoditi u suodnos s adverbijalnom, promatrajući ih kao kombinatorične stilističke varijante, a upotrebu će relativne namjesto jednoznačnije adverbijalne obrazlagati kriterijem „afektivnosti”. Tako Prosoli za uzročne adverbijalne kao uzročno „prepoznatljive od prve” smatra da imaju najniži „stupanj afektivnosti”, dok relativne, zbog toga što u njima nije upotrijebljen uzročni veznik nego relativna zamjenica kao „otpornik” uočavanja kauzalne veze, spadaju u „srednje afektivne.”¹³

2.1. Pošto za „afektivnost” kao stilističku kategoriju — prihvatimo li je za argument — nije lako odrediti egzaktne kriterije, ovdje ćemo kriterij afektivnosti kao i stilističke kriterije uopšte postaviti nešto perifernije. I to već samim izborom primjera za analizu. Navodićemo po pravilu primjere iz

¹⁰ I. Grickat, *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Narodna biblioteka SR Srbije, Beograd, 1975, str. 275.

¹¹ P. Guberina, *Povezanost jezičnih elemenata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1952, str. 297—298.

¹² A. Prosoli, *Uzročne rečenice*, *Suvremena lingvistika* 17—18, Zagreb, 1978, str. 53—58.

¹³ A. Prosoli, *nav. djelo*, str. 55—56.

novinarskog (najčešće sportskog) jezika¹⁴. Osnovna je funkcija ekscerpiranih tekstova izvještavanje: što objektivnije „odslikati” situacije i događaje „na terenu i izvan njega”, tako da je tom cilju gotovo neprimjerena upotreba jezičkih sredstava koji bi bili „otpornici” prepoznatljivosti misaone veze (a upravo su ti „otpornici” pod Prosolija uzimani za kriterij „afektivnosti”, a samim tim i razlogom upotrebe uzročne relativne rečenice). Osim toga, ti tekstovi često ne ispunjavaju ni minimum stilističkih zahtjeva da bi se samo na stilističkim razlozima mogla temeljiti upotreba relativne namjesto „prave” uzročne zavisne klauze u složenoj rečenici. Stoga će naša analiza prioritetno biti zasnovana na logičko-semantičkim i leksičkosintaksičkim kriterijima, dok će stilistički kriteriji biti uključeni kao sekundarniji.

2.2. Apozitivna, odnosno nerestriktivna, relativna klauza nije ekvivalent samo apozicije (shvaćene kao imenice uz imenicu u istom padežu), nego može biti i ekvivalent apozitivnom (nerestriktivnom) atributu, tj. atributu koji je uveden uz semantički određenu imenicu (npr. ličnu) pa nema ulogu individualizacije i identifikacije imenice nego može biti uveden i s ciljem da uspostavi smisaonu vezu s nekim drugim konstituentom rečenice. Takav apozitivni (nerestriktivni) atribut može imati i uzročnu vrijednost, tj. može biti uzročni determinator radnje ili stanja označenog predikatom, kao npr.:

- (2) Nedostajće (= neće igrati) *kažnjeni* Predrag Jurić (Oslobođenje 13706, 16. 8. 1986, 7); Za meč sa Splićanima šef stručnog štaba Partizana neće moći da računa na *kažnjenog* Čapljića i „*požutjelog*” Admira Smajića (Oslobođenje, 13804, 22. 11. 1986, 9) itd.

Umjesto apozitivnih uzročnih atributa katkad bi se kao semantički ekvivalent mogao upotrijebiti tzv. predikativni atribut:

(2a) /Budući/ *kažnjen*, Predrag Jurić neće igrati (na ovoj utakmici). Semantičke razlike između apozitivnog (2) i predikativnog (2a) atributa nema: i jednom i drugom je cilj obilježavanje uzroka „neigranja”. Ali oni nisu istородni ni morfološki, ni sintaksički. Apozitivni je u određenom vidu zadržanom „određenošću” imenice uz koju stoji, a predikativni u neodređenom zadržanom generativnim porijeklom od leksičkog jezgra imenskog predikata zavisne klauze svedene na taj oblik¹⁵. Već samo po tome što je ostao u neodređenom vidu i uz semantički identifikovanu imenicu s kojom kongruira vidi se da je komunikativna uloga predikativnog atributa predodređena semantičkim odnosom s predikatom (s kojom stoji u kauzalnoj vezi) tako da mu je među zavisnim klauzama najbliži ekvivalent adverbijalna uzročna klauza:

(2b) Nedostajće (= neće igrati) Predrag Jurić *zato što je kažnjen*. Apozitivnom uzročnom atributu potpuni bi ekvivalent bila relativna klauza jer je kod njega veza s imenicom primarnija (što se vidi i po usaglašenosti vida sa semantikom imenice, a i po tome što se on može upotrijebiti uz imenicu bez obzira u kom se padežu i u kojoj sintaksičkoj funkciji ona nalazila):

¹⁴ Gotovo svi primjeri koje u radu navodimo ekscerpirani su iz sarajevskog „Oslobođenja”, dnevnog lista Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine.

¹⁵ Up. A. Musić, *nav. djelo*, str. 129: „... jer on (= predikativni atribut — M. K.) zastupa posebnu rečenicu u kojoj je bio predikat”.

(2c) Nedostajaće (= neće igrati) Predrag Jurić, *koji je kažnjen*. Nije teško zaključiti da su zavisne klauze u rečenicama (2b) i (2c) kao i atributi (2) i (2a) na semantičkom planu uzročne jedinice. One, međutim, na sintaksičkom planu nisu ekvivalentne. Predikativni atribut (2a) i adverbijalna uzročna klauza (2b) uspostavljaju neposrednu sintaksičku vezu s predikatom kao „centrom” posljedičnog sadržaja, s tim da je ta veza usložnjena (više morfološki, kongruencijom, nego sintaksički) kod predikativnog atributa (dvostruka je: i prema imenici i prema predikatu). Kod apozitivnog atributa (2) i apozitivne (nerestriktivne) klauze (2c) kao semantički i sintaksički konkurentnih jezičkih sredstava kauzalna je veza posredna: ona se ostvaruje preko imenicom označenog pojma koji je ovdje „karika” za koju se vezuju i uzrok i posljedica. Zato kod uzročnih apozitivnih atributa i uzročnih relativnih klauza imamo sintaksičko-semantičku asimetriju: primarni semantički odnos ove jedinice uspostavljaju s jedinicama koje su izvan njihove primarne sintaksičke veze.

Da bi se bolje uočila uzročnost apozitivne klauze, pretpostavimo da je uz uzročno obrazloženje „neigranja” (što je u navedenom primjeru dato apozitivnim atributom) potrebno još uzročno obrazložiti „kažnjavanje”, pošto i to može biti komunikativna nepoznanica. A to je upravo i dato u analiziranoj rečenici, koja u cjelini glasi:

(3) Nedostajaće (= neće igrati) kažnjeni Predrag Jurić, *koji je u Kikindi bio isključen* (Oslobođenje, 13706, 16. 8. 1986, 7). U navedenoj rečenici (3) uspostavljen je kauzalni lanac od dvije posljedice i dva uzroka izražen s tri jezičke jedinice: „neigranje” (obilježeno predikatom) posljedica je „kažnjavanja” (izraženog apozitivnim atributom), a „kažnjavanje” je istovremeno posljedica „isključenja” (izraženog apozitivnom relativnom klauzom), tako da „kažnjavanje” ima ulogu i uzroka (prema „neigranju”) i posljedice (prema „isključenju”). „Isključenje” obilježeno relativnom klauzom ima ovdje samo ulogu uzroka. Zbog tako uspostavljenog kauzalnog lanca relativna je klauza čak sintaktički primarnije sredstvo za obilježavanje uzroka od klauze koja bi bila uvedena nekim uzročnim veznikom (npr. *zato što* ili *jer*):

(3a) Nedostajaće (= neće igrati) kažnjeni Predrag Jurić *zato što/ jer je u Kikindi bio isključen*.

— jer adverbijalna klauza (3a) uspostavlja direktnu vezu sa sadržajem predikata („neće igrati”), a relativna (3) nema, kako smo već vidjeli, takvu ni sintaksičku ni semantičku ulogu. Po tome se vidi da relativna klauza može biti i sintaksički i komunikativno efikasnije sredstvo od adverbijalne, mada njena vezivna riječ ne uspostavlja direktnu nego posrednu sintaksičku vezu s jezičkim elementom kojim je predstavljena posljedica. A da bi se uopšte mogla izraziti uzročnost relativnom klauzom, nužan je uslov da njen supstantivni antecedent bude uključen u posljedicu kao svojevrsan izazivač, odn. da bude „centar” uzročnog sadržaja, tako da relativna klauza, sintaksički se vezujući za taj antecedent, zapravo samo eksplicira ono po čemu je taj antecedent „uzrok”. Relativna zamjenica *koji* tu je semantički neobilježena: ona samo potcrtava tip sintaksičke veze, ali ne utiče na semantički tip apozitivne klauze, tako da ona nije „uzročni veznik” nego „veznik” što uvodi zavisnu klauzu koja može biti i uzročna.

2.3. Relativna uzročna klauza ne dolazi samo kao ekvivalent uzročnom apozitivnom atributu, niti je njena upotreba ograničena samo na rečenice u kojima je ona sintaksički i semantički efikasnije sredstvo od adverbijalne uzročne klauze (3), nego može biti i konkurentno sintaksičko sredstvo uzročnim adverbijalnim odredbama, a sljedstveno tome i uzročnim adverbijalnim zavisnim klauzama, kao npr.:

- (4) Minut prije kraja prvog poluvremena sudija Mijatović iz Banjaluke potpuno opravdano pokazao je crveni karton desnoj polutki Radničkog Zupcu, *koji je grubo odgurnuo a zatim pokušao udariti igrača gostiju Gluhalića.*

Samo tri minuta prije kraja susreta odlični sudija iz Banjaluke pokazao je takođe potpuno opravdano crveni karton i Sarajliji *zbog drugog uzastopnog namjernog šutiranja lopte poslije njegovog zvižduka* (Oslobođenje, 13735, 14. 9. 1986, 7).

U navedenom primjeru relativna klauza i adverbijalna padežna konstrukcija dolaze čak u identičnom leksičkom okruženju (uz istu posljedicu) pa su, semantički ekvivalenti: imaju uzročno značenje. Sintaksička im vrijednost međutim, nije ista: dok je kod padežne konstrukcije uzrok verifikovan već semantikom prijedloga (zbog) i direktnim sintaksičkim odnosom s centrom posljedičnog sadržaja izraženog predikatom, relativna klauza uspostavlja taj odnos posredno preko antecedenta kao sintaksičkog oslonca. Padežna konstrukcija je i na sintaksičkom i na semantičkom planu determinant cijelog rečeničnog sadržaja, dok relativna klauza to nije na sintaksičkom planu (jer se sintaksički vezuje samo za antecedent) nego samo na semantičkom jer se njena semantička veza ne predodređuje niti iscrpljuje sintaksičkom nego se proširenje na sadržaj cijele upravne klauze s kojom je kao cjelinom u uzročno-posljedičnoj smisaonoj vezi. Relativna zamjenica kao vezivni element neutralna je u pogledu te veze, tako da ovdje ima ulogu funkcionalne vezivne riječi¹⁶ (poput veznika (*to* ili *da* u uzročnoj klauzi), a upotreba joj je predodređena strukturnom organizacijom osnovne klauze, u prvom redu finalnim mjestom supstantivnog antecedenta. Uključenost antecedenta i u uzročni i u posljedični sadržaj omogućava da se izborom relativne namjesto adverbijalne uzročne klauze taj antecedent „nametne” i kao strukturna i kao semantička okosnica cijele zavisnosložene rečenice. Budući da su sadržaji klauza u zavisnosloženoj rečenici već po „sebi” u uzročno-posljedičnoj vezi, navođenje još i semantički za to predodređenog veznika koji bi tu vezu samo gramatički potvrdio komunikativno bi bilo redundantno, pa i nepoželjno ukoliko bi takva upotreba dovela do strukturno i stilski lošije organizacije rečenice (što bi nerijetko bio slučaj).

3.0. Pošto je relativna zamjenica *koji* neutralna u pogledu uzročno-posljedične veze (po čemu je srodna veznicima *što* i *da* kao vezivnim elementima zavisne uzročne klauze), uzročnost se relativne klauze prepoznaje po smisaonom međuodnosu njenog sa sadržajem osnovne klauze. Uzročnost bi se rela-

¹⁶ O semantičkom i sintaksičkim (funkcionalnim) veznicima v. npr.: S. E. Krjučkov, A. Ju. Maksimov, *Sovremennyj russkij jazyk. Sintaksis složnogo predloženiija*, Prosveščenie, Moskva, 1977, str. 45—46.

tivne klauze, istina, mogla verifikovati mogućom zamjenom *koji* nekim od uzročno jednoznačnih veznika (*zato što* ili *jer* npr.), ali bi takva zamjena gotovo nametala pogrešan zaključak o uzročnosti zamjenice *koji*. Uz to, pri takvoj supstituciji obavezno dolazi do promjene strukturnog tipa složene rečenice (neraščlanjenost i strukturna zatvorenost s *koji*, nasuprot raščlanjenosti i strukturnoj otvorenosti s uzročnim veznikom) i funkcionalnog tipa zavisne klauze (adjektivnost s *koji*, a adverbijalnost s uzročnim veznikom). Pri takvoj zamjeni — bitnije je — ne dolazi do promjene ni semantičke vrijednosti složene rečenice, ni zavisne klauze u njoj.

Ta je zavisna klauza, bez obzira da li je uvedena uzročnim veznikom ili relativnom zamjenicom, uzročna (iz čega bi pogrešno bilo zaključiti da su i vezivne riječi tih klauza, budući komutabilne, semantički ekvivalentne). To je saglasno s mišljenjem da između strukturnog (formalnog) i semantičkog tipa rečenica nema nužnog paralelizma¹⁷. Paralelizam, naime, isključuje postojanje rečenične sinonimije (različitim formama rečenica obilježavaju se isti logički sadržaji) i rečenične homonimije (ista rečenična forma može izražavati različite logičke sadržaje)¹⁸. Zato je supstituentnost *koji* uzročno jednoznačnim veznikom najjednostavniji način provjere i potvrde uzročnosti relativne klauze (pri čemu su nebitne strukturne i funkcionalne izmjene do kojih u rečenici nužno dolazi jer nemaju nikakva uticaja na njenu semantičku vrijednost). Pokazatelji uzročnosti relativne klauze mogu se, međutim, pronaći i izvan metode supstitucije, a srodni su onima koji se primjenjuju za prepoznatljivost uzročnosti zavisne klauze uvedene semantički neobilježenim veznicima *što* i/ili *da*. Naime, uzročnost kao komunikativnu vrijednost zavisnoj relativnoj klauzi po pravilu „zadaju” svojom semantikom neki leksički elementi u strukturi osnovne klauze. Tako na osnovu prisustva određenih leksema u strukturi osnovne klauze ovdje izdvajamo četiri grupe relativnih uzročnih klauza. Uzročnost je tih klauza komunikativno „zadata” semantičkom vrijednošću leksema u osnovnoj klauzi, a relativnost strukturnom i stilskom organizacijom rečenice: kako finalnim položajem supstantivnog antecedenta u osnovnoj klauzi tako i težnjom za naglašavanjem njegove uloge u kauzalnoj vezi.

3.1. Prvo. Kad je u predikatu ili subpredikatu osnovne klauze upotrijebljen glagol ili glagolski izraz sa značenjem (*psiho*)*fiziološkog stanja ili raspoloženja* (npr. radosti, ljutnje, zadovoljstva) a uza nj se navodi lice u subjektu ili objektu koje je „izazivač” tog stanja, sadržajem se relativne klauze iznosi ono na osnovu čega je to lice izazivač navedenog stanja. Ako je antecedentna imenica subjekat osnovne klauze, i uzročni i posljedični sadržaj je u sferi istog lica, a ukoliko je objekat, supstantivnim antecedentom je obilježen samo „izazivač” posljedice vezane za lice u subjektu. Npr.:

- (5) Munjoz se žali na sudiju, *koji je tolerisao grubu igru* (Oslobođenje, 13644, 15. 6. 1986, 8); Paolo Futre se ljuti na selektora Žozea Toreša, *koji ga ubacuje u igru kao zamjenu u drugom poluvremenu*

¹⁷ O. I. Moskal'skaja, *Problemy sistemnogo opisaniya sintaksisa (na materiale nemeckogo jazyka)*, Vysshaja škola, Moskva, 1981, str. 35—42.

¹⁸ O. I. Moskal'skaja, *nav. djelo*, str. 38 i 41.

(Oslobođenje, 13640, 11. 6. 1986, 12); ... bili su zadovoljni i domaćini, *koji su, u izuzetno teškim uslovima, jedan veliki posao uspješno priveli kraju* (Oslobođenje, 12427, 29. I. 1983, 12).

U navedenim bi se primjerima mjesto zamjenice *koji* mogao upotrijebiti veznik *što* (za čiju je upotrebu u uzročnoj klauzi najčešće potreban ovaj semantički tip leksema u predikatu osnovne klauze) samo što bi taj veznik uspostavio ne posrednu nego direktnu vezu sa predikatom kao „centrom” posljedičnog sadržaja. Uzročnost *koji*-klauze u rečenicama s objekatskim antecedentom omogućena je i time što je taj antecedent već u okviru osnovne klauze izrično-uzročna sintaksička jedinica, pa relativna nerestriktivna klauza, reduplicirajući ga, zapravo samo obilježava „razloge” njegove uzročnosti. Tako relativna klauza s objekatskim antecedentom čini uzročni blok koji kao cjelina uspostavlja semantički odnos sa sadržajem osnovne klauze. Takav zaključak potvrđuje i činjenica da je taj objekat proleptičkog tipa¹⁹, tako da se pri upotrebi veznika *što* može premjestiti u poziciju gramatičkog subjekta zavisne klauze. Npr.:

- (5a) Paolo Futre se ljuti *što ga selektor Žoze Toreš ubacuje kao zamjenu u drugom poluvremenu.*

Navedenim su srodne uzročne *koji*-klauze što dolaze uz antecedentne objekte i glagole i glagolske izraze sa značenjem *spora, sankcije* ili *nagrade* u predikatu osnovne klauze kao „centru” posljedičnog sadržaja, jer se tad relativnom klauzom iznose postupci lica imenovanog u antecedentu koji su razlozi agensove (subjektove) akcije obilježene predikatom. Na primjer:

- (6) Ostali su samo stara žena i on da se spore sa opštinom, *koja im je oduzela dio zemlje bez rješenja* (Oslobođenje, 13768, 17. 10. 1986, 3); Samo nekoliko minuta kasnije sudija Glavina iz Klisa pokazao je crveni karton²⁰ treneru titogradskog tima Milanu Živadinoviću, *koji je nesportski reagovao na jednu njegovu odluku* (Oslobođenje, 13736, 15. 9. 1986, 9) itd.

I ovdje je potvrdu uzročnosti relativne klauze moguće izvršiti supstitucijom *koji* sa *što* ili (običnije) sa *jer*. Semantička se vrijednost zavisne klauze pri tom ne mijenja bez obzira na izmjenu strukturnog tipa složene rečenice i funkcije zavisne klauze u njoj.

3.2. Drugo. U osnovnoj klauzi često su u različitim sintaksičkim funkcijama upotrijebljene lekseme *vrijednosnog suda* ili *ocjene* kojima autor (novinar) iznosi svoj stav o posljedici vezanoj za lice označeno antecedentnom imenicom. Relativnom se klauzom tad obilježavaju postupci tog lica koji su istovremeno i

¹⁹ O strukturnim, funkcionalnim i semantičkim karakteristikama rečenica s proleptičkim konstituentom v.: M. Kovačević, *Složena rečenica s proleptičkim konstituentom u srpskohrvatskom jeziku*, Književni jezik 14/3, Sarajevo, 1985, str. 123—138.

²⁰ Navedeni je predikat veoma čest u sportskom jeziku i opisnog je („dekomponovanog”) tipa, a znači „isključiti” (odnosno u formi „dobiti crveni karton” = „biti isključen iz igre”).

razlozi posljedičnog sadržaja obilježenog predikatom i argumentom autorovog „suda“, tako da ta klauza ima dvostruku uzročnu vrijednost: njom se označava i uzrok za sadržaj predikata kao posljedicu i argument za autorovu ocjenu. U tim se složenim rečenicama uzročna vrijednost relativne klauze zapravo predodređuje već prisustvom leksema „subjektivnog stava“ u osnovnoj klauzi, jer je za prihvatljivost („objektivizaciju“) tog stava neophodno navesti i argumente na kojima se on temelji. Ukoliko je pri tom u predikatu osnovne klauze glagol sa značenjem sankcije, još se više naglašava potreba navođenja uzročnog sadržaja kao razloga za sankciju. U svim bi se primjerima namjesto *koji* mogao upotrijebiti opšteuzročni veznik *jer* ili *zato što* uz izmjenu strukturnog tipa rečenice i funkcionalnog tipa zavisne klauze, ali bez izmjene semantičke vrijednosti složene rečenice i zavisne klauze u njoj.

- (7) U samom finišu utakmice Popev opravdano je isključio Vučićevića, *koji je bez lopte udario Đurđevića*²¹ (Oslobođenje, 13624, 26. 5. 1986, 9); Najviše zasluga što su Doboilje osvojile jedan bod pripada golmanu Radmiloviću, *koji je branio fenomenalno* (Oslobođenje, 13743, 22. 9. 1986, 12); Ipak, najbolji pojedinac na ovoj utakmici bio je sarajevski sudija Čolić, *koji je znao zaštititi i igru i igrače i naći se u pravom trenutku na mjestu događaja* (Oslobođenje, 13735, 14. 9. 1986, 7) itd.

3.3. Treće. U novinarskom (posebno sportskom) jeziku najbrojniji su primjeri složenih rečenica u kojima se predikatom osnovne klauze (najčešće u odričnoj formi) neočekivano odriče nešto što je uobičajeno, nešto u čiju se realizaciju ne sumnja, tako da to neočekivano „nevršenje“ nužno komunikativno zahtijeva navođenje i razloga zbog kojih dolazi do toga, a koji su (razlozi) vezani za lice označeno antecedentnom imenicom što može biti ili subjekat ili objekat osnovne klauze. Umjesto *koji* — klauze kao potpuno semantički ekvivalentna mogla bi se upotrijebiti uzročna klauza s veznikom *jer* ili *zato što*.

- (8) U ekipi Sarajeva neće se pojaviti Ferhatović, *koji je dobio crveni karton protiv Slobode* (Oslobođenje, 12505, 17. 4. 1986, 9); Na prozivci je bila većina prvotimaca, jedino su nedostajali reprezentativac Ljubomir Radanović, *koji je dobio produžen odmor za nekoliko dana*, i bek Sadriju, *koji se oženio*. Na prvom okupu nisu bili ni šef stručnog štaba Bjeković, *koji je još na odmoru* u Nici, kao ni prvi trener Milutin Šoškić, *koji se oporavlja nakon lakše operacije* (Oslobođenje, 13664, 5. 7. 1986, 8); Za ovaj sastav sam se odlučio, jer trenutno nisam u mogućnosti da pozovem Vujovića i Sliškovića, *koji su u inostranstvu*, zatim Gračana, *koji je doživio težak prelom noge*, Baždarevića, *koji je u vojsci* . . . (Oslobođenje, 13706,

²¹ U navedenom bi se primjeru, da nije leksema „ocjene“ opravdano, mogao upotrijebiti namjesto *koji* i veznik *što*. Nemogućnost takve upotrebe ukazuje na usloženost uzročne vrijednosti zavisne relativne klauze: njom se iznosi i razlog „isključenja“ i argument „opravdanosti isključenja“.

16. 8. 1986, 7); Hajduk je nakon Gračana ostao i bez „rezervnog” graditelja igre Asanovića, *koji je na utakmici s Dinamom kažnjen crvenim kartonom* (Oslobođenje, 13714, 24. 8. 1986, 8) itd.

3.4. Četvrto. Nerestriktivnom relativnom klauzom obilježava se i uzrok tipa *kriterij* onda kad se u osnovnoj klauzi iznosi zaključak o licu (označenom antecedentom) koji se temelji na postupku tog lica navedenom u zavisnoj klauzi. Zaključak i njegova vrijednost, tj. prihvatljivost, važi samo u odnosu na sadržaj relativne klauze jer se na njemu kao kriteriju jedino i zasniva. Na primjer:

(9) ... nije isključeno da je to čuo i sam biskup, *koji se na tu riječ također bio okrenuo* (Ranko Marinković, Ruke, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977, 37).

Da relativna rečenica ima značenje *kriterija*, potvrđuje semantička ekvivalentnost ove sa rečenicom u kojoj bi namjesto *koji* bila upotrijebljena veznička konstrukcija „*kriterija*” — *na osnovu toga što*:

(9a) ... nije isključeno (tj. moglo bi se zaključiti), *na osnovu toga što se na tu riječ također bio okrenuo*, da je to čuo i sam biskup.

4.0. Iz svega navedenog slijedi zaključak da se uzročno značenje u određenim leksičko-sintaksičkim uslovima može obilježiti i relativnom nerestriktivnom klauzom. To značenje nije slučajna logička implikacija, nego primarna komunikativna vrijednost relativne klauze. Uzročnost relativne klauze nije, međutim, posljedica semantičke vrijednosti njenog vezivnog elementa: relativna zamjenica *koji* kao semantički neobilježena ima funkciju srodnu funkcionalnim (sintaksičkim) veznicima. Izbor relativne klauze namjesto neke već na osnovu semantike veznika uzročno prepoznatljive klauze posljedica je, s jedne strane, komunikativne intencije autora, a s druge strukturne i stilske organizacije složene rečenice. Dok je u složenoj rečenici sa zavisnom klauzom uvedenom uzročnim veznikom komunikativno težište na predikatima klauza, dotle je u složenoj rečenici s uzročnom relativnom klauzom u centru supstantivni antecedent kao „karika” uključena i u uzročni i u posljedični sadržaj. Tako su, mada obilježavaju isti logički sadržaj, ove složene rečenice po komunikativnoj intenciji ipak različite jer svojom strukturom organizacijom potcrtavaju različite elemente kauzalne veze. S druge strane, budući da su sadržaji klauza već „po sebi” nesporno u uzročno-posljedičnoj vezi, komunikativno je redundantno još i navođenje uzročnog veznika kao verifikatora te veze, a posebno onda ako bi takva verifikacija dovela do lošije strukturne i stilske organizacije rečenice (što bi nerijetko bio slučaj). Tako je izbor složene rečenice s relativnom klauzom za obilježavanje kauzalne veze posljedica i komunikativnih i strukturnih i stilskih razloga. Posljednje je saglasno usamljenom mišljenju P. Guberine, ograničimo li ga samo na uzročnu nerestriktivnu relativnu rečenicu, da je ta rečenica „upotrijebljena ne zato da izrazi neki posebni misaoni odnos procesa pokretača, nego zato da (se) stanoviti odnosi

processa — koji se leksikološki jasnije izražavaju drugim rečeničnim grupama — ostvare u jeziku formom koja može u stanovitim momentima (općeg vremena) te odnose spojiti efektnije . . . može ih povezati i s nekim drugim dijelovima koji nemaju direktne veze sa samom misaonom strukturom procesa u njihovu odnosu”.²² Zato Guberina i ne smatra spornim postojanje uzročnih, i ne samo uzročnih, relativnih rečenica: „Nije potrebno ovdje dokazivati — veli on — da relativne rečenice mogu izraziti one vrste odnosa koje izražavaju i adverbijalne rečenice”²³.

Uzročnost relativne nerestriktivne klauze može se lako provjeriti supstitucijom relativne zamjenice *koi* nekim uzročno jednoznačnim veznikom. Takva supstitucija, istina, dovodi do promjene strukturnog tipa složene rečenice i funkcionalnog tipa zavisne klauze u njoj, ali, što je bitnije, ne mijenja semantičku vrijednost ni složene rečenice ni zavisne klauze. Postojanje uzročnih relativnih klauza tako je još jedna potvrda mišljenja da između strukturnog i semantičkog tipa rečenice nema nužnog paralelizma.

S u m m a r y

Miloš Kovačević

ON THE COMPOUND SENTENCE WITH CAUSAL RELATIVE CLAUSE

Starting from the fact, which hasn't been noticed up to now, that within compound relative sentences those with unrestrictive (parenthetic attributive adjective) relative clause are, only by their negative relative identity, one category, that is to say, they are category which hasn't its semantic invariant. In this study the author analyzes a semantic type of unrestrictive relative sentence — the one with causal relative conjunctive (e.g. Predrag Jurić, *who was excluded in the last round, can't play in this match.*) The author concludes that, in those compound sentences, syntax and semantics of the relative clause

²² P. Guberina, *nav. djelo*, str. 298.

²³ P. Guberina, *nav. djelo*, str. 298. Up. i mišljenje talijanskih gramatičara S. Battaglie i V. Perniconea, citirano kod A. Prosolija, *nav. djelo*, 55: „Ali relativna rečenica može zamjenjivati mnoge rečenice, zavisno o tome što se njome želi naznačiti.”

Da to nisu samo vremensko i mjesno značenje, koja i sve gramatike navode, niti još samo uzročno, što smo ga analizirali u ovom radu — nego da mogu biti i druga primarno adverbijalna značenja, potvrđuje sljedeći primjeri u kojima relativna klauza ima *posljedično*: Repräsentativci su potpuno razočarali oko 20 hiljada naših gledalaca, *koi su ih često zvižducima „nagrađivali” za seriju neuspješnih akcija* (Oslobodenje, 13435, 13. 11. 1985, 11); — odnosno *dopusno* značenje: Na ovom veoma jakom turniru, gdje su gotovo sve igrači imale velemajstorske titule, pobijedila je Alisa Marić, *koi je bila najmlađi učesnik i jedina bez titule velemajstora*, itd.

Relativnom se klauzom vjerovatno mogu izraziti i ostala primarno adverbijalna značenja.

are asymmetrical: the relative clause is syntactically related only to substantive antecedent in the main clause and semantically, as cause, is related to the whole content of the main clause. The incompatibility of the syntactic and the semantic connection is made possible by the role of the concept which is marked with substantive antecedent. That concept is included both in causal and in consequent content for it is most often „the cause” of the consequent content and relative clause, which is brought into the compound sentence through it, usually only explicates that according to which it is „the cause”. The causality of unrestrictive relative clauses can be confirmed with substitution of the relative pronoun with some of the purely causal conjunctives. It's true that in this case the structural type of the sentence and the functional type of its subordinate clause are changed, but it's more important that there isn't any change neither in semantic value of the compound sentence nor in the value of the subordinate clause in it. It shows, too, that between structural and semantic type of the sentence there is an unavoidable parallelism.

Since the relative pronoun *who*, as conjunctive element, is semantically neutral, the causality of the subordinate clause doesn't depend on it. The causal value of the relative clause is predetermined by its interrelationship with the content of the main clause. On that basis the author differentiates four types of the causal relative clauses.

The motive which induced him to choose the relative clause instead of the semantically equivalent adverbial causal clause is that he preferred structural and stylistic plan to the communicative plan of the sentence. And such choice, without disturbing the communicative value, is made possible with the specific role of the concept marked with the substantive antecedent in the causal connection. To put this concept in the first plan is communicative intention, thanks to the use of the compound sentence with the causal relative clause.